

Jiří Šubrt: *Čas a společnost*
(*K otázce temporalizované sociologie*)

Praha, ISV nakladatelství 2002, 158 s.

Když vydal Jiří Šubrt svou první sociologickou monografii věnovanou u nás téměř neznámému Norbertu Eliasovi (*Civilizační teorie Norberta Eliase*, Karolinum 1996), nepřijal jsem ji příliš přívětivě. Zdálo se mi, že nazrál čas, aby podněty západní (či snad obecněji: světové) sociologie byly předmětem netoliko reprodukce a snad komparace (mezi sebou), ale především podnětem k formulaci alternativních teoretických rekonstrukcí a analýz fenoménů zkoumanou teorií dotčených: v případě Eliasově tedy například fenoménů civilizace či „neobarbarství“. Zdálo se mi, že přístup k teoriím zahraničním máme poměrně slušně zpřístupněný a že zejména „mladá generace“ nebude mít potřebu číst „převyprávěné“ koncepce z druhé ruky.

Mýlil jsem se dvojnásobně. Především čas nezbytného analytického „převyprávění“, teoretické rekonstrukce a nového zařazení (snad dokonce „dekonstrukce“) nejen neskončil, ale asi neskončí nikdy. A studenti budu vždycky číst „velké autority“ selektivně dle vlastní volby a u těch ostatních se prostě musejí spolehnout na kvalifikovaný výklad zprostředkovaný „místní“ autoritou. Ten druhý omyl spočíval v tom, že jsem špatně odhadl intelektuální a myslitelský (ano, o tom se dnes již dá mluvit) typus Jiřího Šubrt: Šubrt roste v mimořádně dobře orientovaného, skvěle teoreticky vybaveného a až fanaticky zaujatého teoretika soudobé sociologie, teoretika, jemuž vlastním předmětem studia bude teorie sama a jejím prostřednictvím pak studium „konkrétně historických“ společností, společností v reálném čase a prostoru. Takový přístup (který je v našich podmínkách alternativou či spíše komplementem k přístupu „machoninovskému“) je v sociologii nejen naprosto běžný, ale je věčně legitimní. Legitimita takového přístupu vyplývá nikoliv z toho, že se teorie soukají jedna ze druhé, jak kdysi parodicky konstatoval

Marx, ale že se vzájemně konfrontují a současně se konfrontují s realitou, o níž vypovídají. A nemálo toho – vztahují se také k aktuálním požadavkům, jež na sociologickou teorii klade sociologická metateorie.

Šubrtova nevelká knížka (už to je na ní sympatické) na jedné straně navazuje na předchozí *Problém času v sociologické teorii* (Karolinum 2000), která je uvozena odkazem na klasickou Eliasovu civilizační teorii a uzavřena odkazem na současné úsilí o ustavení „temporalizované sociologie“. Tento podnět rozvíjí Šubrt ve své poslední práci (poznamenajme, že kromě toho stačil vydat kvalitní přehled soudobé teoretické sociologie, jak ji reprezentují hlavní „postavy a problémy“, ISV nakladatelství, Praha 2001). Jestliže se předchozí studie soustřeďovala spíše na koncepci „klasické“ – od Mumforda přes Lévi-Strausse po Luhmanna, nová práce reaguje na podněty téměř nejčerstvější, totiž na reálné snahy o utavení „temporalizované sociologie“, totiž sociologie, která vezme kategorii času smrtelně vážně – nikoliv jako „jednu z proměnných“, ale jako problémovou dominantu. Čas se stal onou „problémovou dominantou“ nepochybně přechodem tradiční společnosti do stádia modernity a tím, jak problém času, časovosti či „šipky času“ zkomplikovala moderní přírodověda a jak ji (onu přírodovědu) zkarikovalo postmodernistické koketování s chaosem, fragmentarizací, fraktály atd...

Šubrt ví, že na pole, které „obsadila“ moderní fyzika, ať už ta zahleděná do hlubin vesmíru či ta, která pátrá po tajemstvích dynamiky mikročastic, se nemá humanitní vzdělávací pouštět beztestně. Činí-li tak Jiří Šubrt, pak tak činí s pokorou a s vědomím, že všechno, co o těchto složitých „časoprostorových“ procesech víme, nám bylo zprostředkováno laskavostí těch fyziků, kteří nás nechťeli nechat v duchovní temnotě. Šubrt velmi koncizně reprodukuje koncepci Ilyi Prigogina, informuje o disipativních strukturách atd. a samozřejmě se nevyhýbá problému chaosu a vztahu „chaotického“ a „deterministického“. Je mimo pochybnost, že čas naivního determinismu skončil, je však stej-

ně tak mimo pochybnost, že nezačal čas ještě naivnější „víry“ v chaos a z toho plynoucí absence koncepce, konceptu a ideje řádu? Nežijeme v čase, v němž „řád“ se stává stejně pochybnou a zpochybnitelnou kategorií, jako se jí kdysi (ne tak dávno) stala „víra“, „konsensus“, „pravda“, „hodnota“...? Šubrt na mnoha místech naznačuje, že problém času není vyňat z těchto souvislostí, ale spíše naopak; tvoří pro ně a jim rámec, který je však mimořádně pohyblivý a dynamický – jako je pohyblivé a dynamické naše vědění o čase a jeho sociální podstatě a funkci.

Na řadě míst se Šubrt neváhá – poučen soudobou literaturou, ale nijak jí nekriticky oslněn – opřít do klasických koncepcí, Durkheima a Lévi-Strausse nevyjímaje, zejména brilantně pak analyzuje Gurvitchovu kdysi populární teorii „multiplicity časů“ a „demaskuje“ ji jako „krok, jímž se sociologický koncept času rozpadá do nepřehledného a takřka nezachytitelného množství jednotlivých sociálních časů, se kterými lze učinit maximálně to, že se typologicky rozčlení do několika obecných typů“ (134). Napadá mě již dávno, nakolik je Gurvitchova „multiplicity časů“ (mimořádně: Gurvitch konstatuje, že idea multiplicity časů je antcipována u Bergsona – nesporně největšího „filozofa času a časovosti 20. století“) homologická či alespoň analogická s ideou „multiplicity sociálních světů“, o níž by se konec konců dalo říci cosi podobného, co sděleno na adresu Gurvitchovu.

Pro pořádek zrekapitulujme obsah Šubrtovy inspirující knihy. Po úvodní části, k jejíž základní tezi se vrátíme, v níž se rekonstruuje role času u Marxe (nezapomeňme, že Marxova teorie vykořisťování stojí na konceptu času a že jeho anticipace kapitalistické globalizace má svůj prapůvod v dobově přesném pochopení dialektiky dobývání prostoru časem), Durkheima a Mause a ve fenomenologii (neopomíjí příspěvek českého sociologa Ilji Šrubaře), přechází v druhé kapitole k výkladu systémové teorie s důrazem na koncepci Luhmannovu. Teorii struktura-ce, tedy Giddensovi, který se stal jednou

z dominant „temporalizované sociologie“, je věnována část třetí, kde se čte pozoruhodná polemika s klasickým i moderním evolucionismem (pravda, trochu jednostranná a bez „aktualizujících“ ex tempore do „teorie multikulturalismu“, což je ovšem spíše k chvále než ke kritice Šubrtovy knihy). Program „temporalizované sociologie“ je představen v náčrtu v kapitole čtvrté (je opřen především o práci P. Baerta z roku 1992), kde je kvalifikovaně vyložen průběh komplikovaného vztahu sociologie a historiografie, diachronie a synchronie, a zejména zdůrazněn paradox „návratu“ k historické perspektivě, který je spojen s dominantní rolí funkcionalismu, bytostně „synchronicistního“, v druhé polovině 20. století: „zásluhou Parsonse totiž právě funkcionalismus adaptoval evoluční model“ (101). Šubrt, zdá se, sdílí jistě nikoliv nesporné stanovisko Baertova, že temporalizovaná sociologie, tedy ona sociologie, která bere časovou dimenzi opravdu vážně, „předpokládá cyklický vzorec dějin, jaký zastávali Spengler a Toynbee, tj. že historie spočívá na kontinuální emergenci a zániku civilizací“ (102). V Šubrtově knize cítíme poučené porozumění pro „velký návrat“ spenglerovských, ale i sorokinovských vizí, návrat, který ale nepochybně patří také do širšího kontextu „kulturního pesimismu“ (například Oliver Bennet), který je příznačný pro závěr našeho milénia.

V páté části Šubrt stručně, ale nikoliv vulgarizovaně nebo dokonce účelově, vykládá proměny pojetí času v moderní přírodovědě s akcentem na poznatky Hawkingovy a zejména Prigoginovy: „úsilí je orientováno na takový typ teoretického popisu, v němž otevřená budoucnost není současností nebo minulostí jednoznačně určena“ (118). Stojí za poznámku, jak podstatně se proměnil vztah sociologie a přírodních věd od dob, kdy Sorokin psal své vpravdě fundamentální dílo *Sociocultural Causality, Space and Time* (1964, 1. verze z roku 1943). Sorokin si tehdy položil za úkol „oprostit sociologii od dobrovolné služebnosti přírodním vědám; kdyby totiž tato služebnost byla plodná, nebylo by možné

mít žádné námitky proti ní, naneštěstí však poskytoval vždycky jen sterilní vědecké a kognitivní výsledky" (Sorokin, l.c.: III). Dnes je vztah kooperace (nebo řečeno slovy sociobiologa Wilsona „konsilience“) absolutně nezbytný: sociologie vyňatá z kontextu nejnovějších přírodovědeckých objevů fyzikálních a zejména biologických je prostě ztracena a odsouzena k trvalé marginalitě.

V závěru Šubrt bilancuje a naznačuje perspektivy, které se opírají o pravděpodobně nepochybnitelné zjištění, že „sociologické studie...budou tak dlouho špatné, dokud sociologové lépe nepochopí podstatu a funkci času" (143). Na jiném místě vyjadřuje tematickou dominantu své práce takto: „Shoda panuje v tom, že čas nebyl dosud uspokojivým způsobem prostudován a že s ním nebyla adekvátně naloženo v rámci sociální teorie... Nastolením otázky vztahu času k obecné sociologické teorii se celá diskuse posouvá až na metateoretickou úroveň. Nyní se v podstatě jedná o to, jak má vypadat obecná sociologická teorie, v níž hraje čas rozhodující roli" (31).

Šubrtovu knihu lze doporučit jako povinnou četbu studentům sociologie nejen pro téma samo, ale především jako příklad plodného dialogu mezi sociologickou „klasikou" a sociologickou současností, a jako doporučenou četbu všem „globalistům" a „modernizátorům", jimž konceptuální teoretický a metateoretický rámec prostě chybí, někdy velice citelně.

Volnost a suverenita, s níž se Šubrt pohybuje v oblasti sociologické teorie s jejími metateoretickými přesahy (tedy v oblasti, kde sociologie *teoreticky*, nikoliv *pocitově* „reflektuje samu sebe"), dovoluje formulovat tento generální soud: Šubrtova malá a zdánlivě neambiciózní studie, vyplňuje v naší literatuře prázdný prostor, intelektuální vakuum mezi možnými „obecnými teoriemi" a reálnými pokusy o konkrétní analýzu zcela konkrétních sociálních problémů, jež jsou bez dostatečné hluboké reflexe „časovosti" sociálních procesů prostě teoreticky nezakotvené. Významná teoretická studie je tak mimořádně cenným

příspěvkem k diskusím o globalizaci, o setkávání a střetávání kultur, o synchronicitě dějinných procesů a o lidské budoucnosti vůbec. Jiří Šubrt tak znovu osvědčuje, že nejpraktičtější a nejdůležitější složkou každé sociologie je dobrá teorie.

Ve studii *Čas a společnost* jsou zajisté mnohé problémy spíše otevřeny než řešeny, spíše rekapitulovány a rekonstruovány než detailně kriticky prozkoumány. Šubrt si však vytvořil mimořádně solidní předpoklady k následnému kroku – k pokusu o ustavení osobité, vlastní „temporalizované sociologie", která se více odpoutá od velkých vzorů a významných autorit, protože se s nimi již dokázala kvalifikovaně vyrovnat. Logika dosavadního Šubrtova usilování to totiž naznačuje a „eliasovské východisko" bylo v tomto ohledu mimořádně šťastné. Jsem rád, že jsem se ve své kritické distanci vůči Šubrtově prvotině hluboce mýlil.

Miloslav Petrusek

Pavel Barša (ed.): *Politika rodu a sexuální identity*

Sociální studia 7. Brno, FSS MU 2002, 219 s.

Publikace *Politika rodu a sexuální identity*, jejímž editorem je Pavel Barša, docent Masarykovy univerzity působící v současnosti na Ústavu politologie FF UK, vyšla jako sedmý svazek řady Sociální studia na Fakultě sociálních studií MU v Brně. Tato edice, přestože během své existence přinesla přinejmenším několik svazků pozoruhodných i z hlediska nejširšího sociologického publika, nevstoupila zatím bohužel do hlubšího povědomí čtenářů a jen obtížně ji lze nalézt na pultech několika specializovaných knihkupectví. Soudě podle informace uvedené v recenzovaném čísle, edice vychází v nákladu 200 výtisků, což není ani pro malý český trh příliš vysoké číslo, a má ne zcela jasnou periodicitu. Vnitřním členěním titul sice spadá mezi časopisy, avšak vzhledem k tomu, že od roku 1996, kdy začal vycházet, bylo vydáno dohromady sedm řádných čísel, dalo by se říci, že se jed-